

V. OTVORENOST I ETIČNOST U ISTRAŽIVANJU

U OVOM ĆETE DIJELU KNJIGE NAUĀITI:

- procijeniti vlastito istraživanje iz perspektive otvorene znanosti
- navesti vrste otvorenog pristupa
- navesti načela otvorene pohrane znanstvenih podataka
- voditi se načelima etičnosti pri izradi plana istraživanja
- procijeniti i minimizirati etičke rizike u provođenju istraživanja sa sudionicima
- sastaviti objašnjenja za pisani ili usmeni informirani pristanak
- zaštititi identitet ispitanika i osigurati povjerljivost podataka
- koristiti tekstualne izvore s interneta na etičan način
- primijeniti etička načela u obradi podataka, diseminaciji i autorstvu.

16. Otvorena znanost

U OVOM ČETE POGLAVLJU NAUČITI:

- procijeniti vlastito istraživanje iz perspektive otvorene znanosti
- navesti vrste otvorenog pristupa
- navesti načela otvorene pohrane znanstvenih podataka.

Provođenje znanstvenih istraživanja ima smisla jedino ako se ono može podijeliti sa širom znanstvenom zajednicom i na taj način učiniti znanje koje se istraživanjem unaprjeđuje dostupno svima. Prepreke u tom procesu mogu biti različite, od dugotrajnog postupka objavljivanja do katkad visokih cijena knjiga, pretplata na časopise ili pojedinačnih radova. Nemogućnost dolaska do objavljenih radova jer ih treba platiti samo je jedan od aspekata zatvorenosti, kojem se u novije vrijeme sve više suprotstavlja praksa otvorene znanosti. Otvorena znanost odnosi se na otvaranje znanosti u svim pogledima i u svim fazama provođenja znanstvenog istraživanja, kako na otvoreni pristup radovima, tako i na otvoreni pristup znanstvenim podacima, njihovu dostupnost za ponovnu upotrebu, transparentnost metodoloških postupaka, zajedničko stvaranje znanja (Glavna uprava za istraživanje i inovacije 2018: 61), postupak otvorene recenzije i otvorene obrazovne sadržaje (Bezjak i sur. 2018: odjeljak 2.1). Navedene su prakse u današnje vrijeme moguće zbog interneta koji omogućuje lakše dijeljenje radova i materijala, kao i suradnju znanstvenika na daljinu.

Otvoreni pristup radovima znači besplatnu dostupnost cjelovitih znanstvenih radova na internetu, tako da je pristup omogućen svima bez financijskih, pravnih ili tehničkih prepreka („Budapest Open Access Initiative“

2002). Otvoreni pristup moguć je na različite načine, od kojih su najčešći zlatni put do otvorenog pristupa, dijamantni otvoreni pristup i zeleni put do otvorenog pristupa (Macan 2018: 237). U zlatnom i dijamantnom putu radovi su za čitatelje dostupni besplatno. Troškovi objave u zlatnom putu naplaćuju se autorima (ili njihovim ustanovama), dok je u dijamantnom pristupu i za autore objava besplatna, a troškovi se pokrivaju državnim ili institucijskim potporama, donacijama i sl. U Hrvatskoj su u dijamantnom pristupu gotovo svi časopisi dostupni na Portalu hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa Hrčak (<https://hrcak.srce.hr/>). Najveći popis otvorenih časopisa uz oznaku vrste otvorenog pristupa daje Directory of Open Access Journals (<https://www.doaj.org/>), dok OPERAS (<https://operas.hypotheses.org/>), europska istraživačka infrastruktura specijalizirana za komunikaciju u društveno-humanističkim znanostima u Europi, između ostalog okuplja platforme s knjigama i časopisima u otvorenom pristupu.

Autori svoj znanstveni rad mogu učiniti dostupnim i njegovim pohranjivanjem u slobodno dostupnom repozitoriju (npr. repozitoriju znanstvene ustanove u kojoj je znanstvenik zaposlen ili studira). Neki izdavači dopuštaju pohranjivanje i omogućavanje otvorenog pristupa završnoj verziji rada kakva je i objavljena u časopisu, često tek nakon proteka nekog vremenskog perioda. Ponekad se dopušta objava samo autorske verzije rada (prije pripreme za tisak, a nakon prerade po uputama recenzenata). U Hrvatskoj su digitalni arhivi i repozitoriji udruženi u infrastrukturu Dabar (<https://dabar.srce.hr/>), a znanstvene institucija imaju i vlastite repozitorije i arhive. Otvoreni digitalni repozitorij akademske zajednice Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu ODRAZ (<https://repozitorij.ffzg.unizg.hr/>) trajno pohranjuje radove djelatnika i studenata Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, uključujući diplomske i doktorske radove. Na europskoj razini u svrhu veće dostupnosti diplomskih i doktorskih radova otvoren je portal DART-Europe (<http://www.dart-europe.eu/basic-search.php>).

U današnje je vrijeme uz objavu znanstvenih radova sve uobičajenije objaviti i podatke koji su u radu obrađeni i prikazani. Oni se mogu objaviti tako da budu dostupni uza sam rad na stranicama izdavača rada ili časopisa te u digitalnom arhivu ili repozitoriju koji omogućuje pohranu podataka. Kako bi korištenje podataka bilo što lakše, oni trebaju zadovoljavati tzv. FAIR načela (akronim od engleskih izraza *findable, accessible, interoperable, reusable*). Drugim riječima,

podatke treba moći lako pronaći, moraju biti dostupni na standardiziran način, moraju se moći koristiti na različitim platformama i pomoću različitih alata te se moraju moći nanovo koristiti (Bezjak i sur. 2018: odjeljak 2.2). Stručnjaci koji rade pri digitalnim repozitorijima institucija obično mogu pomoći podatke učiniti dostupnima prema tim načelima. Osim repozitorija znanstvenih institucija koji omogućuju objavu podataka, postoje i veći međunarodni repozitoriji za objavu otvorenih podataka (npr. Zenodo, <https://zenodo.org/>). Europski konzorcij CESSDA, čiji je i Hrvatska član (CROSSDA, <https://www.crossda.hr/>), nudi katalog metapodataka o dostupnim podacima iz istraživanja u društvenim znanostima (<https://datacatalogue.CESSDA.eu/>). Europska infrastruktura CLARIN navodi niz repozitorija s jezičnim resursima (<https://centres.clarin.eu/>).

Objavlivanje radova, podataka ili drugih vrsta znanstvenih sadržaja u otvorenom pristupu, zahtijeva i da se i s pravne strane definira kako korisnici smiju pristupiti sadržaju, koristiti ga, mijenjati i dalje dijeliti (Bezjak i sur. 2018: odjeljak 2.6). U otvorenom se pristupu to obično čini pomoću licencija Creative Commons, koje osiguravaju priznavanje autorstva i slobodan pristup djelima (Katulić 2018: 228). Licencije Creative Commons nude šest razina ograničenja (za pregled v. Katulić 2018: 229–230), od najslobodnije (slobodno korištenje u svim oblicima uz oznaku autora) do najrestriktivnije (djelu se smije pristupati i distribuirati ga samo u nekomercijalne svrhe, ali ga se ne smije adaptirati i modificirati). Način licenciranja djela (koje autor ima pravo licencirati) je jednostavan: djelo treba sadržavati oznaku licencije i poveznicu na nju u obliku koji je strojno čitljiv i razumljiv ljudima (<https://creativecommons.org/about/cclicenses/>).

Transparentnost metodoloških postupaka odnosi se na omogućavanje ponovljivosti istraživanja uz korištenje uobičajenih koraka u istraživanju koji su predstavljeni i u ovoj knjizi. Također, metodološki postupci moraju u radu biti izloženi na takav način da omogućuju ponovljivost, odnosno tako da svi dijelovi postupka budu jasno i otvoreno izneseni (v. 14.1.10.). Kako bi se što više povećala transparentnost metodologije, u otvorenoj se znanosti zagovara korištenje javno dostupnih resursa, alata i softvera otvorenog koda jer se korištenje iste vrste podataka i iste tehnologije smatra jednim od preduvjeta postizanja ponovljivosti (Bezjak i sur. 2018: odjeljak 2.3). Što se tiče javno dostupnih resursa za istraživanja jezika i prevođenja, o njima je već bilo riječi

u poglavlju o korpusima (v. 9.), a softveri otvorenog koda za kvantitativnu i kvalitativnu analizu također su spomenuti u odgovarajućim poglavljima (v. 10.5. i 11.4.). U istraživanjima strojnog prevođenja često se za obučavanje sustava koriste radni okviri otvorenoga koda, kao što su OpenNMT, Marian ili Nematus.

Zajedničko stvaranje znanja, postupak otvorene recenzije i stvaranje otvorenih obrazovnih sadržaja omogućuju otvaranje znanosti prema drugim znanstvenicima i praksi. Zajedničko stvaranje znanja odnosi se na povećanje kvalitete znanstvenog rada kroz suradnju s drugim istraživačima i zajednicama. Na tehničkoj razini to omogućuje korištenje različitih dostupnih alata, primjerice za kolaborativno pisanje (kao što su Google Docs) ili za dijeljenje referenci (npr. Zotero, <https://www.zotero.org/>). Postupak otvorene recenzije znači izlazak izvan okvira ustaljenog sustava anonimnih recenzija (v. 15.) te njegovo otvaranje tako da zajednica stručnjaka može na različite načine sudjelovati u recenziji. To se postiže neanonimnim recenzijama, recenzijama koje se objavljuju uz znanstveni rad, sudjelovanjem šire znanstvene zajednice, a ne samo dvaju recenzenata, u recenzentskom postupku i sl. (Ross-Hellauer 2017: 7). Najzad, stvaranje otvorenih obrazovnih sadržaja, ako je riječ o obrazovnim sadržajima sastavljenima na temelju rezultata znanstvenog istraživanja, znači još jednu razinu otvorenosti znanosti jer se na taj način znanje demokratizira i omogućuje prijenos znanja na nestručnjake.

Dok se korake u znanstvenom istraživanju i pisanju kako smo ih opisivali u prethodnim poglavljima rijetko shvaća kao ideološki obojene – uglavnom zbog njihove ustaljenosti i opće prihvaćenosti – otvorena znanost se smatra „pokretom“ (kako je, primjerice, definira Wikipedia; „Open Science“ 2020). Dakle, pitanje je kad će „otvorena znanost“ – koja je sada „tek pokret“ – postati samo „znanost“ (Watson 2015). Unatoč tome što su njezine definicije često povezane sa znanstvenom politikom, otvorena znanost daje nam priliku da kritički sagledamo „uobičajeni“ proces provedbe istraživanja i stvaranja novog znanja. Upravo razmišljanje o tome koliko je istraživačka praksa otvorena potiče znanstvenike da se zapitaju o tome koje su implikacije njihova istraživanja i kako će znanje koje su stvorili biti dostupno zajednici.

ZADACI:

1. Razmislite o procesu nastanka vlastitog istraživanja s obzirom na dostupnost prikupljenih podataka za ponovnu upotrebu, transparentnost metodoloških postupaka i zajedničko stvaranje znanja. Kako biste mogli promijeniti istraživački plan da što više uključite navedene elemente?
2. Pregledajte jedan od repozitorija podataka spomenutih u ovom poglavlju i pokušajte pronaći otvoreno dostupne podatke koji bi mogli upotpuniti vaš rad.

PROČITAJTE VIŠE:

Detaljan opis svih aspekata otvorene znanosti na engleskom s aktivnostima i dodatnim materijalima daju Bezjak i suradnici (2018). Opis temeljnih pojmova otvorene znanosti i stanja u Hrvatskoj dostupni su u Hebrang Grgić (2018).

17. Etika u istraživanju

U OVOM ČETE POGLAVLJU NAUČITI:

- voditi se načelima etičnosti pri izradi plana istraživanja
- procijeniti i minimizirati etičke rizike u provođenju istraživanja sa sudionicima
- sastaviti objašnjenja za pisani ili usmeni informirani pristanak
- zaštititi identitet ispitanika i osigurati povjerljivost podataka
- koristiti tekstualne izvore s interneta na etičan način
- primijeniti etička načela u obradi podataka, diseminaciji i autorstvu.

Pri provođenju istraživanja istraživač mora imati na umu da radi za dobrobit društva, kako bi unaprijedio znanje. To znači da način na koji se provodi istraživanje mora biti u skladu s moralnim načelima istraživanja, odnosno istraživačkom etikom. Vrijednost samog istraživanja igra ključnu ulogu: trebalo bi istraživati samo ono što donosi napredak društva ili znanosti, a da ujedno ne dovodi do nepotrebne ili prekomjerne štete (Sterling i De Costa 2018: 164). Na praktičnoj se razini obično govori o dva aspekta etičnosti (Sterling i De Costa 2018: 164). Prvi je etična provedba istraživanja, odnosno etičan odnos prema sudionicima istraživanja, što uključuje i etično korištenje tekstova, pogotovo u *online* okruženju. Drugi je povezan s etičnosti pri obradi podataka, diseminaciji i autorstvu.

17.1. Etičnost u provođenju istraživanja sa sudionicima

Etično provođenje istraživanja između ostalog uključuje procjenu prihvatljivog rizika koje istraživanje nosi za sudionike. Rizik može biti uzrokovan samim istraživačkim praksama, primjerice korištenjem metodoloških postupaka koji su sami po sebi rizični, na primjer, u medicinskim istraživanjima davanje placeba u randomiziranom kontroliranom ispitivanju učinkovitosti lijekova za bol nosi rizik boli kod sudionika. U društveno-humanističkim znanostima rizici se uglavnom odnose na metodološke postupke koji bi kod sudionika mogli izazvati stres ili neugodu, npr. pitanja o osobnim traumama ili osjetljivim temama.

Prihvatljiv rizik definira se na makroetičkoj i mikroetičkoj razini (De Costa 2015: 246–247). Na makroetičkoj razini, svako istraživanje treba biti u skladu sa smjernicama institucije na kojoj se provodi i širih etičkih načela određene discipline ili poddiscipline. Primjerice, članak 16. Etičkog kodeksa Sveučilišta u Zagrebu navodi da istraživanje ne smije „rezultirati nerazboritim rizikom ili fizičkim i psihičkim povredama ljudi, povredama životinja ili okoline koje je moguće izbjeći“ (Sveučilište u Zagrebu 2007). Etička načela određene (pod) discipline mogu se ponešto razlikovati od drugih (pod)disciplina. Zbog toga je dobro informirati se o uobičajenim praksama u različitim specijaliziranim vodičima ili etičkim kodeksima pojedinih specijaliziranih udruga (npr. Britansko društvo za primijenjenu lingvistiku; v. British Association for Applied Linguistics 2016). Da bismo smjeli provesti istraživanje sa sudionicima, obično je potrebno dobiti dopuštenje etičkog povjerenstva pri znanstvenoistraživačkoj instituciji s kojom smo povezani (npr. na fakultetu gdje radimo ili studiramo), koje provjerava je li predloženo istraživanje u skladu s makroetičkim praksama. Neke institucije u kojima istraživači mogu provoditi istraživanja, bez obzira na odobrenje etičkog povjerenstva institucije istraživača, traže prijavu i vlastitom etičkom povjerenstvu (npr. takva je praksa u Poliklinici Suvag).

Na mikroetičkoj razini riječ je o tome kako se nositi s etičkim problemima u svakodnevnom istraživačkim situacijama. Na primjer, tijekom sudioničkog promatranja (v. 7.2.2.) možemo biti svjedocima konfliktnih situacija koje, premda su obuhvaćene makroetičkom razinom (jer smo dobili sva potrebna dopuštenja), mogu dugoročno dovesti do nepredviđenih rizika za sudionike istraživanja. Istraživač mora prepoznati takve situacije i djelovati tako da ne naštetiti sudionicima istraživanja.

Upravljanje etičkim rizicima na makroetičkoj razini odnosi se na izradu nacрта istraživanja u kojem se smanjuje rizik za sudionike na najmanju moguću mjeru, osigurava da su sudionici svjesni svih rizika i da ih prihvaćaju, jamči maksimalnu moguću anonimnost sudionicima i sigurnost podataka. Riječ je o aspektima istraživanja koje obično provjeravaju etička povjerenstva na temelju informacija popunjenih u obrascu za prijavu istraživanja. Primjer takvog obrasca s Odsjeka za fonetiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu nalazi se u **Dodatku 2**. Valja imati na umu da istraživanje nije etično zato što je istraživač na očekivani način popunio obrazac za prijavu, nego zato što se doista vodio načelima etičnosti pri svakom koraku svog istraživanja.

17.1.1. Informirani pristanak za sudjelovanje u istraživanju

Sudionik prije istraživanja treba biti upoznat sa svim aspektima istraživanja kako bi, ako tako odluči, mogao dati pristanak za sudjelovanje u istraživanju. Pristanak je uvjet za provođenje istraživanja i treba biti potpun, dobrovoljan i informiran, odnosno potencijalnim sudionicima treba na njima razumljiv način dati informacije o nazivu istraživanja, istraživačima koji u njemu sudjeluju, svrsi istraživanja, istraživačkim postupcima, potencijalnim rizicima, stresu i neugodi za sudionika, potencijalnim koristima istraživanja za sudionika te načinu zaštite identiteta sudionika, povjerljivosti podataka i načinu njihova čuvanja. Pristanak sudionika traži se u pisanom obliku, a može se tražiti samo u usmenom obliku isključivo ako za to postoji dobar razlog (npr. zaštita sudionika – da ne ostaje pisani trag). Informirani pristanak mora biti formuliran tako da ga sudionici razumiju, što će se razlikovati ovisno o obrazovanju sudionika, kulturnoj sredini iz koje dolaze, dobi i slično. O tome posebno treba voditi računa kad je riječ o ranjivim skupinama sudionika.

Sudjelovanje u istraživanju mora biti dobrovoljno, a sudioniku mora biti zajamčeno pravo da ne odgovori na neko pitanje u istraživanju ili da odustane od daljnjeg sudjelovanja u istraživanju bez ikakvih posljedica. To je posebno važno u istraživanjima kada postoji neravnotežan odnos između istraživača i sudionika ili ako istraživač dobro poznaje prigodan uzorak sudionika. Recimo, ako je istraživač nastavnik na visokoškolskoj ustanovi a sudionici su mu studenti, onda mora biti svjestan svog odnosa moći prema studentima i

osigurati dobrovoljnost istraživanja – da sudionici ne osjećaju da moraju sudjelovati jer je riječ o njihovom nastavniku. Slično vrijedi i za istraživanje prigodnog uzorka (primjerice, ako student istražuje svoje kolege, koji osjećaju da moraju sudjelovati u istraživanju zbog održavanja prijateljskih odnosa s istraživačem). U takvim je slučajevima važno osigurati da informirani pristanak ne bude deklarativan, nego stvaran.

Pri dobivanju informiranog pristanka važno je sudionicima na odgovarajući način objasniti što će istraživač doista raditi u samom istraživanju, ali je važno i reći što istraživač neće činiti (Eckert 2014: 16). Primjerice, u istraživanju sa sudioničkim promatranjem sudionici moraju razumjeti da istraživač nije liječnik⁴³, psihijatar ili socijalni radnik. Također, valja imati na umu da je davanje pristanka za istraživanje kontinuiran proces, a ne jedan čin na početku istraživanja. To je pogotovo vidljivo u slučaju duljih istraživanja ili onih u kojima se koristi veći broj različitih metoda. Upravo je zato važno da sudionici mogu bilo kada tijekom istraživanja povući pristanak i odustati od sudjelovanja. Pristanak na sudjelovanje u istraživanju nije ujedno i pristanak na objavu rezultata, pa ga treba zasebno tražiti (što je povezano i sa zaštitom identiteta sudionika, v. 17.1.2.). Najzad, kad je sudionik jednom dao pristanak za istraživanje, to ne znači ujedno da prikupljene podatke možemo koristiti i u svim drugim istraživanjima sa sasvim drukčijim ciljevima i potencijalnim rizicima. U tim slučajevima treba tražiti novi pristanak.

Informirani pristanak znači da se sudionike informira o svim aspektima istraživanja. Ipak, u nekim slučajevima istraživanja jezika, pogotovo u sociolingvistici ili psiholingvistici, paradoks promatrača (v. 7.1.2.) može iskriviti rezultate (British Association for Applied Linguistics 2016: 5) jer sudionici posebno paze upravo na ono što znaju da će istraživač promatrati. Pri traženju informiranog pristanka tada se mogu navesti općenitiji ciljevi istraživanja, međutim što je prihvatljivo i do koje mjere prvenstveno ovisi o rizicima istraživanja. U nekim je slučajevima prave ciljeve sudionicima moguće otkriti nakon prikupljanja podataka, kada se od njih traži pristanak za korištenje tih podataka, a, ako se pristanak ne dobije, podatke valja uništiti. Ključno je u

⁴³ Takvu je situaciju doživio jedan naš kolega, koji je bio u situaciji sudioničkog promatranja u jednoj manjoj zajednici u Južnoj Americi. Budući da se na početku predstavio kao doktor znanosti, jedno su ga vrijeme smatrali liječnikom.

svim ovim prilikama razmišljati o potencijalnim rizicima za sudionike u svakoj mikroetičkoj situaciji.

U istraživanjima s djecom valja se voditi još strožim etičkim načelima, a svakako se valja informirati o zakonskom okviru i provjeriti najbolje etičke prakse. U Hrvatskoj, Etički kodeks istraživanja s djecom (Ajduković i Keresteš 2020) uz ostalo propisuje da za djecu mlađu od 14 godina pristanak daju roditelji, dok djeca starija od 14 godina sama daju pristanak. Trenutno je na snazi Državni pedagoški standard osnovnoškolskog sustava odgoja i obrazovanja (NN 63/2008), u kojemu se člankom 45. određuje da je za provođenje istraživanja u osnovnoj školi potrebno odobrenje ravnatelja, pisana suglasnost roditelja/skrbnika učenika koji su obuhvaćeni istraživanjem i odobrenje ministarstva nadležnog za obrazovanje.

17.1.2. Zaštita identiteta sudionika i povjerljivosti podataka

Različita istraživanja, ovisno o temi, sudionicima, prikupljenim podacima i metodama istraživanja mogu zahtijevati različitu razinu zaštite identiteta sudionika. U nekim slučajevima sudionici će biti u potpunosti anonimni i pred samim istraživačem. To je, recimo, slučaj u istraživanjima na velikom uzorku populacije svih govornika u nekoj većoj sredini metodom *online* upitnika dostupnog na različitim internetskim stranicama (npr. ako se istražuju stavovi o korištenju engleskoga u javnoj komunikaciji u Hrvatskoj). Ako se ne prikupljaju IP adrese sudionika ni osobni podaci koji bi ih mogli jednoznačno identificirati, zaštita sudionika je velika, a potencijalni rizici za njih neznatni.

U nekim slučajevima zaštita identiteta uopće neće biti potrebna ni moguća, ako je, na primjer, riječ o istraživanju sa stručnjacima koji iznose svoje stručne stavove (npr. intervju s prevoditeljem o njegovoj prevoditeljskoj praksi). Pretpostavlja se da tako dobiveni podaci, ako ne sadržavaju specifične osobne podatke, neće predstavljati rizik za sudionika istraživanja. Bez obzira na to, sudionici trebaju pri davanju pristanka izričito pristati na korištenje njihovih imena.

Što su veći potencijalni rizici za sudionike, to je važnije osigurati zaštitu identiteta. To je često u suprotnosti s veličinom uzorka: postoji veća vjerojatnost da će se sudioničkim promatranjem ili drugim kvalitativnim metodama dubinskog

istraživanja na manjem uzorku dobiti više osjetljivih osobnih podataka. U tom slučaju treba na različite načine pokušati smanjiti potencijal otkrivanja o kojoj je osobi riječ: dodjeljivanjem šifri ili pseudonima, neotkrivanjem specifičnih osobnih podataka, okrupnjavanjem podataka, nenavođenjem lokacije, čekanjem s objavom istraživanja (ako će se time smanjiti potencijalni rizik) i slično. To se odnosi i na razinu obrade podataka prije njihove analize, primjerice na transkribiranje intervjua, u kojem slučaju pri transkripciji valja isključiti osobne podatke koji bi mogli jednoznačno identificirati sudionika (Nagy i Sharma 2014: 238).

Pritom valja imati na umu da je zaštitu identiteta teže postići ako više ljudi ima pristup neobrađenim podacima. Ponekad podacima neće imati pristup samo istraživač, nego i drugi sudionici istraživačkog tima, tehničari i slično. Na primjer, istražujemo li kako se studenti engleskog prve i pete godine razlikuju prema načinu izgovora engleskoga, morat ćemo ih snimiti, što ujedno znači da će identitet sudionika i njihovi neophodni osobni podaci nužno biti poznati onome tko je bio prisutan pri samom snimanju (npr. istraživač i snimatelj). Slično tome, ako je potrebno transkribirati veći broj provedenih intervjua, time se može baviti čitav istraživački tim ili vanjski suradnici. U svim navedenim slučajevima treba sve provoditelje istraživanja obavezati na iste postupke zaštite podataka na koje se obavezao i sam istraživač. Sudionici istraživanja pri davanju pristanka moraju biti obaviješteni o tim postupcima, o njihovim potencijalnim rizicima i načinima na koje će se oni svesti na najmanju moguću mjeru.

Zaštita povjerljivosti podataka odnosi se i na odgovarajuće čuvanje podataka, od izvornih snimki ili upitnika, preko transkripata pa do osobnih podataka sudionika. Ovisno o potencijalnoj osjetljivosti podataka, nakon prikupljanja, osobni podaci koji bi mogli identificirati sudionika obično se čuvaju zasebno od podataka istraživanja (ali s mogućnošću povezivanja, ako je ono nužno za istraživanje). U svim slučajevima podatke treba čuvati tako da se onemogućí zloraba, npr. uz digitalnu enkripciju ako je riječ o elektroničkim podacima.

17.1.3. Etičnost u korištenju tekstova i izvora s interneta

Sudionici istraživanja dobrovoljno i svjesno „proizvode“ podatke koje će istraživači obrađivati. Međutim, u istraživanjima jezika i prevođenja često

koristimo i već postojeće tekstove. U tom slučaju valja imati na umu da su tekstove obično proizveli ljudi⁴⁴ koji ih nisu sastavili zato da bi oni bili predmet istraživanja. To većinom nije problem kad je riječ o javno dostupnim tekstovima (poput objavljenih knjiga, prijevoda i sl.) ili tekstovima iz ranijih razdoblja, gdje više nema opasnosti od nanošenja štete osobama koje su ih sastavile. Ipak, mogu nam biti dostupni i suvremeni tekstovi koji nisu namijenjeni istraživanju, na primjer na internetskim forumima, blogovima, društvenim mrežama i slično. Korištenje tekstova, slika i interakcija na internetu istraživačima jezika i prevođenja vrlo je primamljivo jer je riječ o lako dostupnim prirodnim podacima dobivenim opservacijskim metodama, čime je osigurana ekološka valjanost (v. 7.1.2.) istraživanja. Kako ih smijemo koristiti?

Iz etičke perspektive, dostupnost tekstova ne znači da ih automatski možemo smatrati i javnima, pa se stoga postavlja pitanje do koje mjere i na koji način treba štiti identitet i osobne podatke ljudi koji su određene tekstove proizveli (za pregled različitih stavova v. Gao i Tiao 2016: 185). Tako neki istraživači smatraju da se tekstualni podaci dostupni na internetu smiju koristiti kao javni svima dostupni podaci jer su ih sami pojedinci učinili javnima stavivši podatke na internet, a svoj identitet zaštitili (ili učinili javnim) koristeći se korisničkim imenom koje su sami izabrali. Drugi pak navode da očekivanja pojedinaca kad su nešto objavljivali na internetu nisu bila takva da će netko njihove tekstove koristiti za istraživanje stavova, nego su smatrali da ih pišu za svoje prijatelje ili za zabavu drugima. Najzad, neka istraživanja pokazuju da na forumima ili pri pisanju blogova – unatoč tome što su svjesni dostupnosti svojih tekstova – autori često smatraju da je ipak riječ o privatnim podacima, a svoje avatare i korisnička imena – koja bi ih trebala skrivati – smatraju svojim vlastitim identitetom (Varis 2016: 59–60).

Još uvijek ne postoji jasan konsenzus istraživača o tome za koje je podatke neophodno koristiti informirani pristanak. Istraživači, kao i odbori za etiku, odlučuju od slučaja do slučaja. Ipak, premda nema gotovih „receptata“, različite organizacije i tijela izdaju preporuke koje to pitanje mogu olakšati.⁴⁵ Norveški odbori za etiku istraživanja tako smatraju da odluku o privatnosti i javnosti materijala na internetu valja donijeti tako da se istraživanjem ne

⁴⁴ Ponekad tekstove, pogotovo na internetu, proizvode *botovi* i strojni prevoditelji.

⁴⁵ Jedna od takvih organizacija jest Association of Internet Researchers koja od 2002. izdaje različite vrste etičkih preporuka i vodiča, v. <https://aoir.org/ethics/>.

naruši sudionikovo očekivanje o tome koja su njegova djelovanja i izjave javni (Norwegian National Research Ethics Committees 2019: 10). Navedeno se načelo onda može koristiti kao vodič pri odlučivanju koji su podaci privatni i kada je potrebno tražiti informirani pristanak, ali nužno uzimajući u obzir moguće posljedice za sudionike (npr. jesu li sudionici djeca, jesu li dio neke ranjive skupine, kako osigurati povjerljivost i zaštitu identiteta).

17.2. Etičnost u obradi podataka, diseminaciji i autorstvu

Što se tiče etike pri obradi podataka, izmišljanje i falsificiranje rezultata istraživanja etički su neprihvatljive prakse, kao što navode članci 17. i 18. Etičkog kodeksa Sveučilišta u Zagrebu (Sveučilište u Zagrebu 2007). Premda je riječ o naizgled samorazumljivim načelima, o njima valja razmišljati i na vrlo praktičnoj razini obrade podataka. Primjerice, istraživač koji se služi statističkim testovima u kvantitativnoj analizi (v. 10.) mora razumjeti za što se koristi koji statistički test i koji su preduvjeti nužni za njegovu provedbu (De Costa 2015: 250). Osim toga, u današnje vrijeme sve je veći pritisak prikazivanja samo statistički značajnih rezultata, ali prikazivanje rezultata koji nisu statistički značajni može pokazati da dvije varijable nisu u vezi. Neobjavljivanje takvih rezultata također je etički problem (De Costa 2015: 251). Najzad, isključivanje podataka iz obrade prihvatljivo je samo ako se time ne narušava cjelovitost podataka i ako postoji jasan kriterij isključivanja, a ne ako je riječ o namještanju podataka kako bi se dobio očekivani rezultat, što se ubraja u krivotvorenje podataka.

Pri diseminaciji istraživanja etički problemi tiču se prezentiranja rezultata na provjerljiv način. U kvantitativnoj metodologiji to uglavnom znači matematičku i statističku provjerljivost testova. U kvalitativnoj analizi, istraživač mora prenijeti ono što su sudionici doista rekli. To može učiniti tako da sudionicima da na provjeru napisani kvalitativni opis, ako je to moguće (Sterling i De Costa 2018: 173). Na taj se način sudionicima se, barem u nekoj mjeri, daje aktivnija uloga u istraživanju.

Osim unaprjeđivanja općeg znanja i dobrobiti čovječanstva, istraživanja mogu imati i sasvim praktične potencijalne koristi za sudionike istraživanja,

zajednice iz kojih dolaze i sl. Zbog toga je poželjno pri pisanju radova opisati potencijalne praktične koristi koje istraživanje može donijeti, imajući na umu način na koji ono može pridonijeti boljitku istraživane zajednice. U nekim istraživanjima etnografskog tipa istraživači mogu ujedno postati i zagovornici zajednice koju istražuju (Eckert 2014: 24).

Što se tiče autorstva istraživanja, riječ je, s jedne strane, o problemu plagiranja i izvornosti ideja i autoplagiranja, a s druge o navođenju samo onih autora koji su pridonijeli nastanku rada o čemu govori i članak 19. Etičkog kodeksa Sveučilišta u Zagrebu (Sveučilište u Zagrebu 2007). Plagiranje se odnosi na prisvajanje tuđih zamisli kao svojih pri pisanju (znanstvenog) rada bez navođenja referenci na odgovarajući način. Plagijat može biti doslovni citat i parafraza nečijeg rada bez točne reference, navodnika ili s djelomičnom referencom. Primjerice, prijevod citata na drugi jezik, zamjena dijelova citata sinonimima ili korištenje nekih konstrukcija iz izvornika bez navođenja izvora i njihovo kombiniranje česti su načini plagiranja. Istraživači početnici ponekad plagiraju zbog neiskustva: zato što u kritičkom čitanju nisu označili izravne citate i vodili točnu evidenciju izvora (v. 3.3. i 14.1.4.), ali i zato što im se pri pisanju rada teško odvojiti od izvornika, a žele izbjeći da im rad izgleda kao skupina navoda iz drugih radova. Ipak, u znanstvenom je radu bolje navesti više referenci na odgovarajući način. Za provjeru izvornosti teksta u visokoškolskim se ustanovama sve više koriste softverska rješenja (npr. PlagScan, Turnitin) koja označavaju potencijalne sličnosti s drugim tekstovima, ali zahtijevaju pažljivu provjeru i procjenu.

Izvornost ideja odnosi se i na izvornost cjelovitog rada: većina časopisa ne dopušta objavu radova koji su već ranije objavljeni na istom ili drugom jeziku niti prima radove koji su predani u druge časopise gdje su u postupku recenzije (v. 15.). Korištenje vlastitog ranije objavljenog rada kao izvornog, odnosno bez napomene da je riječ o ranije objavljenom radu, zove se autoplagiranjem (American Psychological Association 2019: poglavlje 8.3). Takva je praksa neetična, jer je u suprotnosti sa zahtjevom izvornosti cjelovitog rada. Ipak, prema Američkoj psihološkoj udruzi u autoplagijat se ne ubraja objava cjeline ili dijelova magistarskog ili doktorskog rada, uz napomenu da je rad utemeljen na njemu. Također, objava cjelovitog rada koji je ranije objavljen samo kao sažetak (npr. u knjižici sažetaka s konferencije) također ne predstavlja autoplagijat (American Psychological Association 2019: poglavlje 8.3).

Autori ponekad recikliraju dijelove vlastitog ranije napisanog teksta. Različiti su etički pogledi na recikliranje i oni ovise o znanstvenoj disciplini, o shvaćanju „vlasništva“ nad vlastitim tekstom, kao i o dijelu rada u kojem se recikliranje javlja (Horbach i Halffman 2019). Pristup koji predlaže priručnik Američke psihološke udruge čini se razumnim za empirijske radove. Oni smatraju da je recikliranje bez navođenja dopušteno samo u slučaju kraćih dijelova teksta, na primjer prilikom opisa metodologije ili analitičkog pristupa. U slučaju duljih dijelova, smatraju da recikliranje valja ograničiti na jedan ili dva paragrafa, bez navodnika, ali uz jasno navođenje izvora (American Psychological Association 2019: poglavlje 8.3).

Pitanje autorstva zna biti etički problem zbog različitih okolnosti, u kojima je najčešći problem različitih odnosa moći. Primjerice, mlađi istraživači koji su pridonijeli istraživanju katkad se ne navode kao autori radova, što je nedopustiva praksa. Kao autori se ponekad znaju navoditi pojedinci koji nisu sudjelovali u izradi rada, zbog percipiranih ili stvarnih pritisaka na radnom mjestu, u zajednici ili zbog novčane pomoći (De Costa 2015: 251). I ta je praksa etički neprihvatljiva.

ZADACI:

1. Ako provodite istraživanje sa sudionicima, pripremite tekst koji će vam poslužiti za pisani ili usmeni informirani pristanak, koji uključuje sve potrebne informacije.
2. Ako provodite istraživanje sa sudionicima, na temelju nacрта istraživanja, teksta informiranog pristanka i instrumenata koje ćete koristiti pripremite prijavu istraživanja etičkom povjerenstvu na svojoj instituciji.
3. Ako provodite istraživanje na temelju tekstova dostupnih na internetu ili na koji drugi način, procijenite je li riječ o javno dostupnim dokumentima. Procijenite etičke rizike istraživanja i odredite je li potrebno tražiti informirani pristanak i na koji ćete ga način zatražiti.
4. Razmislite o etičnosti svojih praksi pri obradi podataka, pisanju i autorstvu rada. Imate li kakvih etičkih dilema kad je riječ o vrstama obrade podataka koje ste koristili, pristup prema osobnim podacima sudionika ili autorstvo rada?

PROČITAJTE VIŠE:

Kratak pregled etičkih načela u izradi istraživanja i njegovom publiciranju dostupan je u De Costa (2015). Na stranici etičkog povjerenstva Odsjeka za fonetiku („Etičko povjerenstvo Odsjeka za fonetiku“ bez dat.) opisane su prakse povezane s prijavom istraživanja etičkom povjerenstvu sa svim obrascima, koji mogu poslužiti kao primjer i za druga slična povjerenstva u drugim institucijama. Na toj se stranici nalazi i obrazac za prijavu istraživanju etičkom povjerenstvu koji prenosimo u **Dodatku 2**. Akademskom čestitosti i izbjegavanjem plagiranja u skladu sa smjernicama na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu bavi se internetska stranica „Akademska čestitost“ (bez dat.), a na engleskom stranica „Plagiarism“ (bez dat.).